

Szabó Edit

A PANNONIAI VÁROSOK IGAZGATÁSA

Urbanizáció, önkormányzat és városi elit a Kr. u. 1-3. században

Tézisek

I.

Az értekezés a római birodalom területéről fennmaradt mintegy 400 feliratos emlék alapján – ezek adatait kiegészítve az ókori szerzők elszórt megjegyzéseivel és az itinerariumok közléseivel – a pannoniai kolonizáció és municipalizáció folyamatát vizsgálja, továbbá az e folyamat eredményeként létrejött városok igazgatását, és az igazgatásban meghatározó szerepet játszó vezető réteget elemzi és írja le. Hasonló tárgyú munkamásfél évtizeddel ezelőtt született Magyarországon Nagy Mihály kandidátusi értekezéseként, de nem került publikálásra. Az azóta eltelt idő alatt a nemzetközi kutatásban a téma előtérbe került, és számos új szempontot felvető, új eredményt hozó mű született, többek között feldolgozásra került a noricum, és a daciai városok forrásanyaga. Mindez indokoltá teszi a téma újratárgyalását.

Az értekezés két részből áll: egy feliratkatalógusból és a tulajdonképpeni értekezésből. A katalógus a forrásként használt feliratokat városonként, topográfiai elrendezésben tartalmazza. A feliratokat kommentárok egészítik ki, melyek elsősorban a vizsgált témához kapcsolódnak. Az értekezés ugyancsak két részre oszlik. Az első rész az egyes városokat külön-külön tárgyalja – ahol lehetséges – három részre tagolva. Az első egység a városalapítás körülményeit és a városi territorium kiterjedését, a második az igazgatás intézményeit és struktúráját, a harmadik a városi vezetőréteget vizsgálja. Az értekezés második része a városok anyagát egybevetve összegzi a főbb kérdéseket, és vázolja a pannoniai városfejlődés folyamatát.

II.

A forrásként használt feliratokkal a gondot egyrészt azok egyenetlen időbeli és városonkénti megoszlása és csak hozzávetőleges datálhatósága okozta, másrészt az a tény

hogy a városi igazgatás intézményei a tisztségviselők karrierjének egyes állomásaiként jelennek meg a feliratokon. Minimálisak tehát az információink az igazgatás tartalmi részére és ügyvitelére vonatkozóan. A *cursus honorum*okkal az is gondot okoz, hogy azokat a feliratokon nem mindig teljes formában említik. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a különböző műfajú feliratok információs értéke a *cursus honorum*ok megítélhetősége szempontjából nagyon eltérő. Teljesnek mondható a karrier pl. a síremlékeken az elhúnyt esetében, vagy az ún. *tituli honorariin*, a megtisztelésben részesülő személy esetében. Ugyanezek a feliratokon az állítók maguk, csupán a társadalmi rangjuk megjelölésére szorítkoznak. Többnyire csupán az aktuális tisztségeket jelölik az előjárók a császárok üdvéért állított felirataikon, vagy az általuk szentelt oltárokon is. Vagyis a feliratszövegezést is udvariassági szabályok és etikai normák szabályozták, ráadásul a kutatottságtól függően az egyes városokban hol ilyen, hol meg olyan műfajú feliratok dominálnak. Óvakodnunk kell tehát attól, hogy a feliratokon szereplő adatokat statisztikai módszerekkel elemezzük.

III.

Az egyes városok tárgyalása során az értekezés a következő fontosabb kérdések tisztázását tartotta fontosnak:

1.1.A települések lokalizálása. Az egyes városok, továbbá civitas peregrinák territoriumának egymástól való elhatárolása, és a határvonalak meghúzása. Mivel ezekben a kérdésekben elsősorban a régészek a szakértők, akik munkájuk során maguk is az itinerariumok adataira és az ókori szerzők, mindenekelőtt Plinius és Ptolemaios földrajzi leírásaira támaszkodnak, az értekezés szerzője is alapvetően rájuk hagyatkozik, és újat mondani csak néhány ponton tud. Ezek a következők:

- A szlovén kutatás újabban azt az álláspontot képviseli, hogy Emona nem volt pannoniai város, sőt illyricumi sem, mert hagyatékának sajátosságai alapján Gallia Cisalpinához sorolható. Ebből pedig az is következik, hogy azt a területet, ahol a várost alapították, már a város létrejötte előtt Itáliához csatolták. Az értekezés szerzője ezzel szemben inkább Pliniusnak ad hitelt, akinek a kijelentését - nézete szerint - az összes mérvadó 1-2. századi szerző is (Strabón, Velleius, Tacitus, Ptolemaios) megerősíteni látszik. Érvel továbbá a város helyének a Borostyánút biztosítása szempontjából fontos stratégiai helyzetével, továbbá Emona kezdeti, quattuorvirek által történő vezetésével, amely latin coloniára enged következtetni, az pedig kizárja az Itáliához való tartozás lehetőségét.

- A *civitas Boiorum* hovatartozásának kérdésében az értekezés szerzője felhívja a figyelmet Plinius idevágó megjegyzésének (“*Noricis iunguntur lacus Pelso et deserta Boiorum ...*” *n. h.* 3,146) a hazai kutatásban elterjedt félreértésére. Úgy véli, hogy Plinius ezzel a kijelentésével a *deserta Boiorum*ot minden kétséget kizáróan Pannoniához sorolta (ld. a *iungo* 3 ige más helyeken való használatát is Pliniusnál: 3,136: *Raetis iunguntur Norici*, továbbá 3,148: *Pannoniae iungitur provincia, quae Moesia appellatur...*). A Borostyánút Tiberius-kori stratégiai jelentőségére, továbbá Scarbantia Pliniusnál szereplő *Iulia* jelzőjére hivatkozva úgy véli, hogy a boiusok területének Illyricumhoz, vagy Pannoniához való átcsatolására már Tiberius alatt sor kellett, hogy kerüljön.
- A jelenlegi kutatás úgy véli, hogy a Severus korban municipiumi rangot kapott brigetiói *canabae* és *vicus* territoriumát a *civitas Azaliorum* territoriumából alakították ki, vagyis ez a lépés egyúttal az azalusok civitasának municipalizálását is jelentette. Ugyanakkor azonban a kutatás arra is keresi a választ, hogy a Brigetio déli szomszédságában fekvő Mogetiana decuriói miért Brigetio territoriumán hagytak hátra emlékeket maguk után. Az értekezés szerzője – egybevetve a brigetiói és a mogetianai decuriók feliratai lelőhelyének szóródását, és megvizsgálva ezeknek az emlékeknek az időbeli megoszlását és típusát, két megállapításra jut. Egyrészt hogy a mogetianai decuriók nem Brigetio, hanem az azalusok törzsi központjai körül hagytak hátra emléket - még hozzá síremlékeket. Másrészt a brigetiói decurióknak nincs egyértelműen bizonyítható kapcsolata a városukhoz tartozónak vélt azalus territoriummal. Mindebből az értekezés szerzője azt a következtetést vonja le, hogy az azalusok városa valószínűleg nem Brigetio, hanem Mogetiana volt. Ezt több további mozzanat is megerősíteni látszik: 1.) Mogetiana *quattuorvirek* testületéből álló vezetése, mely arra utal, hogy a város egy *civitas* municipalizálásával született (úgy mint Carnuntum a *civitas Boiorum*ból, vagy a *municipium Iasorum* a *civitas Iasorum*ból), Mogetiana territoriumával azonban – ha az azalusoktól eltekintünk - semmilyen más törzset nem tudunk kapcsolatba hozni, mert északkelet Pannoniában további törzset nem említenek a földrajzi leírások. 2.) Mogetiana és az azalusok territoriumának közös archaeológiai sajátossága: a tumuluszos temetkezések hiánya, szemben az őket körülölelő területtel. 3. Brigetio és a *civitas Azaliorum* lakosságának egymástól határozottan elkülönülő etnikai jellegzetességei: Brigetio vezetőrétegének idegen, erőteljes keleti-szír jellege. 4.) az azalus törzsi arisztokrácia hiánya Brigetio vezetéséből. 5.) A sevirek hiánya Brigetióból: a császárkultusznak ezt a testületét ugyanis –úgy tűnik – hogy a pannoniai városokban a romanizált bennszülötteknek tartották fenn.

1.2.A municipiumok, coloniák és civitasok intézményeinek vizsgálata során az értekezés szerzője a következő kérdésekre kereste a választ: Mely intézmények és tisztségek mutathatók ki az adott városban? Mik voltak a feltételei a tisztségviselésnek? Milyen titulust viseltek a város élén álló tisztségviselők (*quattuorvir iure*, *dicundo* vagy *duumvir*)? Változott-e a város története során az élenálló álló magistratusok megnevezése? Mely tisztségek betöltése volt a feltétele a *duumvir* vagy a *quattuorvir iure dicundo* posztjára való pályázásnak? Milyen elemekből, milyen sorrendben épült fel a *cursus honorum*? Mikor került sor az *ordo decurionum*ba való felvételre? Milyen egyéb tisztségek épülhettek be a *cursus honorum*ba a *quaestura*, az *aedilitas* és a *duumviratus* közé? Hol volt a helye a karrierben a tűzoltóparancsnokságnak, a *praefectura fabrum*-nak és a *praefectura centonariorum*-nak? Milyen papi méltóságokat ismerünk a városból? Melyek esetében ragadható meg az annuitás, és melyek tekinthetők élethossziglanra szólónak? Hol van a helyük a tisztségviselők karrierjében? mennyire sajátította ki a szűkebb elit a papi méltóságokat? További vizsgált területek még: az apparitores, a hivatalszolgák (*scribae*, *tabularii*, *praecones*, stb.), valamint a város territoriumának adminisztratív egységei: a *pagusok* (kerületek) és a pagusokba sorolt *vicusok*, falvak. Itt került tárgyalásra az a kérdés is, hogy élhettek-e attribúált bennszülött közösségek a város territoriumán.

A mindenütt megtalálható intézmények mellett egyes városokban nem szokványos tisztségviselők is felbukkannak. Ezek értelmezése, hatáskörének és az intézménystruktúrában elfoglalt helyének tisztázása többnyire csak Pannonián kívül felbukkanó hasonló esetek vizsgálatával lehetséges.

- Ilyen az emonai *aedilis iure dicundo*, aki a *duumvir iure dicundo*hoz képest *minor potestasszal* rendelkező tisztségviselő volt, mégis megillette a legfőbb méltóságokhoz tartozó *iurisdictio*. A tisztség analógiáit az értekezés szerzője három közép itáliai, egykori volscus város, Fundi, Formiae és Arpinum élén, továbbá Gallia Transpadana attribúált törzsekkel bíró municipiumaiban, Vicetiában (Verona territoriuma) és Brixiában (Brescia) találta meg. A volscus eredetű városokban az *aediles iure dicundo* eredetét a kutatás a közép-itáliai *pagusok* igazgatásában véli megtalálni, és a transpadanaiakban is a város territoriumának igazgatásához kapcsolódik a tevékenységük, méghozzá a római jogú municipiumhoz attribúált latin jogú bennszülött közösségek *praefecturájához* (itt *duumvir iure dicundo aedilicia potestate*, illetve *praefectus iure dicundo aedilicia potestate* a titulussuk). Ezek nyomán az értekezés szerzője úgy véli, hogy az emonai *aedilis iure dicundo* feladatköre a coloniához attribúált *Catari* igazgatásával állhatott összefüggésben. Az *attributio* tényét az is megerősíteni látszik, hogy a határ által kettészelt törzs másik fele

a tergestei coloniával állt hasonló viszonyban, erre feliratos bizonyítékunk van (*CIL* V 532 = *ILS* 6680).

- A carnuntumi *curatores thermarum*, a scarbantiai *magister ludorum* és a savariai *servus villicus kalendarii Septimiani* értelmezése ugyancsak Pannonián kívüli, elszórtan felbukkanó analógiák segítségével rörténik.
- Ez a fejezet foglalkozik az autonóm városok előzményét jelentő, forrásokkal gyéren dokumentált *civitates pertegrinae* és a *canabae* szervezetével is.

1.3. Az egyes vársok tárgyalásának harmadik része a városi vezetőréteg vizsgálata volt. Ezt a téma szempontjából első látásra idegennek tűnő, társadalomtörténeti kitérőt több okból is szükséges volt megtenni. Egyrészt, mert a római császárkorban – miután az állam igazgatásába a senatorok mellé már a lovagokat is bevonták – az egyes állami tisztségek rendspecifikussá váltak, és fennállt a gyanú, hogy ennek a fejleménynek a leképezése bizonyos mértékig a helyi közösségek vezetésében is jelen lehet. Ezt a gyanút a *scribák*nak, és *tabularius*oknak az *apparitores* soraiból való kiemelkedése, vagy a *curatores thermarum* kiválása a munusokból, és olyan önálló, kisebb tisztségekké válása, melyek már alapvetően nem az *ordo decurionum* tagjai, hanem a társadalmi hierarchiában alatta következő rétegbe tartozók töltenek be, igazolni is látszik. Hasonló elkülönülés a császárkultusz testületeiben, a *sevirek* és *Augustalisok* körében is megfigyelhető. A másik ok, ami miatt a vezetőréteggel külön is foglalkozni kellett, az hogy az e rétegbe tartozók származása, továbbá a személyes jogi státusza és a város jogállása között összefüggések lehettek. Mivel a római birodalomban az általunk vizsgált korszakban az egyének származása és jogállása valamint a személynévviselés között szoros korreláció volt, azért ez a fejezet a városi vezetőréteg tagjai személynévviselési szokásainak tanulmányozásából indul ki.

A császárnevet viselők romanizált provinciálisok, akik között lehetnek város-környéki bennszülöttek. Azt, hogy hová tartozhattak, a cognomenjük, vagy a további, származásra utaló adatok, a polgár *tribus* besorolása, *domicilium*ának megnevezése segíthet eldönteni. Az értekezés szerzője némiképp eltér a császárnevet viselők megítélésében a magyarországi személynévkutatást megalapozó Mócsy András véleményétől: a császárnevet viselőket ugyanis alapvetően auxiliáris veteránok leszármazottainak gondolja, és nem tartja valószínűnek, hogy a római császárok a *civitas peregrinák* civil lakossága körében minden ellenszolgáltatás nélkül nagyobb arányban római polgárjogot osztogattak volna. A másik kérdés, amiben a disszertáció szerzője a korábbi kutatással szemben más álláspontot képvisel, az az ún. “észak-itáliai és nyugati származásúak” kérdése, ezen belül is azoké, akik a latin jogállású területekre jellemző neveket viselik. Ezek a nevek latinos formájúak, a

gentilicium alapját azonban nem egy itáliai, hanem egy bennszülött név képezte. Az ilyen nevek a pannoniai városi vezetőréteg egyes tagjainál is felbukkannak. A szerző úgy véli, hogy ha ugyanabban a régióban, ahol ezek a bennszülött névadásra visszavezethető nevek előfordulnak, egyidejűleg az ezek képzésének alapjául szolgáló bennszülött cognomenek használata is kimutatható, akkor nem feltétlenül kell az ilyen nevek viselőit nyugati kelta, vagy dalmatiai bevándorlónak gondolnunk. Egyrészt azért nem, mert vannak köztük olyan nevek is, amelyek használata kizárólag itt mutatható ki (ld. *Foviacius* Aquincumban és *Fovea Seccae f(ilia)* a civitas Boiorumból; *T. Eppius T. f. Quir. Latinus* a municipium Latobiorumból, és az *Epo, Eppo* 6 alkalommal ugyanennek a környékéről, stb). másrészt azért nem, mert Pannoniában is felmerül a latin jog meglétének, s az ezzel együttjáró a *per honorem* történő római polgárjogszerzésnek a lehetősége, vagyis annak a helyzetnek a megléte, amelyből ezt a sajátos névadás következett. A latin jogú közösségekben tisztség betöltése révén polgárjogot szerzett személyek ugyanis nem császárnoment viseltek hanem a régi nevükből alakították ki a *tria nominát*.

Ugyanebben a fejezetben az értekezés szerzője elemzi a városi arisztokrácia összetételét, vizsgálja rokoni és egyéb kapcsolatait, megkísérli egyes familiák több generációjának összeállítását, elemzi a mobilitását – demográfiai és szociális értelemben egyaránt –, vizsgálja a decurióknak az alattuk lévő társadalmi réteggel, mindenekelőtt a sevirekkel és Augustalisokkal és az apparitoresszel való kapcsolatát.

Az értekezés szerzője az összefoglaló fejezetben az egyes városok vizsgálati anyagának összehasonlítását és az összegző értékelést a következő kérdésekben végzi el:

2.1. *A civitates peregrinae* áttekintése. Az értekezés számbaveszi az innen ismert tisztségeket. Ebben a témakörben a szerző a *praefectus civitatis* funkciójának értelmezésében mond újat. A tisztség csak néhány feliraton bukkan fel, a Flaviusok koráig katonatisztek, egy centurio és egy *praefectus ripae Danuvii* karrierjében, azt követően pedig két *princeps civitatis*, azaz törzsfő címe mellett. Ebből a korábbi kutatás azt a következtetést vonta le, hogy a civitas peregrinák Pannoniában a Flaviusok koráig katonai felügyelet alatt álltak, akkor viszont megszüntették a bennszülöttek katonai ellenőrzését, és a *praefectus civitatis* funkcióját a törzsi előkelőkre bízták. A szerző a katonai ellenőrzés teóriáját elveti, és a *praefectura civitatis* másképpen értelmezi: a római területi igazgatás régi intézményére vezeti vissza, melynek kialakulása még az itáliai hódítások időszakába nyúlik. Ez a *praefectura* egy-egy nagyjából municipium nagyságú területre kiterjedő bíraskodási körzetet jelentett olyan vidékeken, ahol nem volt municipium vagy colonia. A *praefectus iure dicundót* a kerület élére a *praetor*

urbanus nevezte ki a saját helyetteseként egy évre történő felhatalmazással, és elsődleges feladata a kerületén belüli jogszolgáltatás volt. Kompetenciája nagyjából akkora mértékig terjedt, amekkora a municipiumok, coloniák előjáróié volt. Itáliából a császárkor kezdetére eltűntek az effajta praefecturák a praefecturák urbanizációja és municipalizálása következtében. A tartományokban viszont, helyenként, a hódítás időszakában és azt követően az 1. század folyamán felbukkannak a *praefecti gentium* vagy a *praefecti civitatum*. Több mint valószínű, hogy ezek a hagyományos itáliai *praefecti iure dicundo* tartománybéli megfelelői voltak. A bennszülöttek számára ugyanis ott voltak a saját intézményeik, a civitas területén élő egyre nagyobb számú római polgárról viszont a helytartónak kellett gondoskodnia. Vagyis a tartományunkban felbukkanó *praefecti civitatis* a helytartó bíraskodási jogkörét látták el a számukra kijelölt körzetben a római polgárok ügyeiben ott, ahol még nem léteztek municipiumok és coloniák, melyek előjárói városuk autonómiájából fakadóan alsó szinten maguk gyakorolhatták volna e jogkört. A helytartó a *praefectus civitatis* posztjára saját belátása szerint bárkit kinevezhetett a római polgárok közül, akik társadalmi rangjuk, képzettségük, igazgatási-jogszolgáltatási gyakorlatuk alapján alkalmasnak látott erre a feladatra. Ilyen személyek kezdetben érthető módon elsősorban a hadseregben voltak. A centurio és a lovagrendű praefectus társadalmi rangja egyébként nagyjából megfelelt a municipális arisztokrácia rangjának. Mint ahogyan a *praefecti civitatis* nem katonai ellenőrző feladatokat láttak el, úgy a törzsi előkelők felbukkanása a praefectusi funkcióban az 1. század végén sem a civitasok katonai felügyeletének a megszüntetését jelentette, hanem azt, hogy a törzsi előkelők között már voltak olyan személyek, akik római polgárjoguk mellett a római jogban és igazgatásban való jártasságuk folytán alkalmasnak látszottak arra, hogy a civitas területén élő római polgárok ügyében ítélkezzenek. Nem volt egyébként törvényszerű, hogy ezzel a rómaiak több generációt várjanak: az alpesi törzsek leigázása után Kr. e. 14-ben Cottius saját királyságát *praefectus civitatum*-ként kapta vissza (Ammian. 15,10,2. ld. még a susai ív feliratát, CIL V 7231), majd ugyanezt a megbízatást ruházta Claudius császár egyik leszármazottjára is, M. Iulius Cottiusra. Az utóbbi Iulius neve azt is elárulja, hogy római polgár volt, de nem csak ő, hanem valószínűleg már a felmenője, a volt király is. Ehhez persze az is kellett, hogy a törzsi arisztokrácia feladja a hódítókkal szemben ellenállását és romanizálódjék. E tekintetben Pannoniában a Flaviusok kora hozta meg a fordulatot. Praefectusokra egyébként ezt követően is szükség volt – ez is azt mutatja, hogy nem katonai természetű feladatuk volt, és nem is a civilizálatlan és államéletben járatlan barbárokat kellett az új, magasabb követelményekhez szoktatniuk.

2.2. A második rész a városok fajtáit, a municipiumokat és coloniákat tekinti át.

Huszonöt polgárközség városi jogállására vonatkozóan rendelkezünk közvetlen forrással Pannoniából, 1-re pedig közvetett adatokból következtethetünk. 24 község városi rangját pontosan ismerjük: 6 várost coloniaként alapítottak (*Emona, Savaria, Siscia, Sirmium, Poetovio, Mursa*), 20-at municipiumként (*Scarbantia, Neviodunum = municipium Latobicorum, Andautonia, Halicanum, Salla, Mursella, Mogetiana, Carnuntum, Aquincum, Volg(ae? -um?), Aquae Balizae = municipium Iasorum, Mursella, Faustinianum, Cibalae, Bassianae, municipium Spodent(ia?, -um? -iana?)*). Ebből a 20-ból idővel, a Severus korban vagy azt követően 5 ugyancsak colonia lett (*Carnuntum, Aquincum, Cibalae, Bassianae, Brigetio*). Ezeket a kutatás ún. *tituláris coloniákként* tartja általában számon. A városnevek alapítóra utaló jelzője – már ahol ezt ismerjük – 9 esetben változott. A jelzőváltozásokat, ha magyarázzák, többnyire a rangemelésekkel hozzák összefüggésbe. Az értekezés szerzője úgy véli, hogy valószínűleg egyetlen esetben sem pusztán címváltozásról van szó, hanem nagyobb horderejű változásról, amelyek a város újraalapításával értek fel. Carnuntum és Aquincum municipiuma a táborvárossal, a *canabae*-val egyesült, ami a városközpont kiterjedésének megsokszorozódását és a territoriumnak is bizonyos fokú bővülését eredményezte. A két tartományi székhely átalakítása készítet arra bennünket, hogy Siscia és Sirmium colonia új Septimia jelzője mögött is hasonló mértékű, és hasonló jellegű átalakítást feltételezzünk. Siscia és Sirmium számára is a rendezetlen kérdés két eltérő jogállású község egymás melletti létezése lehetett: egy római coloniáé és egy hozzá csatolt bennszülött községé. Cibalae és Bassianae “rangemelésének” közelebbi időpontját nem ismerjük: adataink szerint vagy Septimius Severus, vagy Caracalla alatt lettek colonia. ezt a lépést a disszertáció a *Constitutio Antoniniana* következtében beállott helyzet rendezésével hozza összefüggésbe: Bassianae alapítását követően az Amantini maradékának ugyanis még volt önálló civitas peregrinája, Polemaios még említi őket. Újabb városról Bassianae mellett azonban az itinerariumok már nem tudnak, következésképp a civitas peregrina Caracalla rendelete folytán római polgárjogot nyert lakói nem őrizték meg római civitasként az önállóságukat, hanem visszakerültek “eredeti” községükhöz. A municipium és a civitas egyesülve, együttesen colonia rangot kapott, ami egyúttal a volt civitas privilegizálását is jelentette. Cibalae esetében az a gond, hogy igazából nem tudjuk, hogy a Breuci, avagy a Cornacates területén alakították ki, emellett a Cornacatesnak és Breucinak is tisztázatlanok a territoriális viszonyai is, de mindenképpen a bassianae-ihez hasonló okok játszhattak szerepet az átalakításban.

2.3. A harmadik rész a városok *duumvirek* és *quattuorvirek* által történő vezetésének jogi összefüggéseit vizsgálja. A rómaiak fontosnak tartották, hogy a város jelölésére használt szavaikból a város eredete is kiolvasható legyen. Hasonlóképp nemcsak jelölő, hanem megkülönböztető funkciója is volt a város élén álló választott tisztségviselők megnevezésének is: a római coloniák élén *duumvirek*, ezzel szemben a latin coloniák élén *quattuorvirek* álltak. A *municipium*oknál ez pontosan fordítva volt: a *quattuorvirek* jelentették a teljes jogú római *municipium*okat (legalábbis a szövetséges háború után, ezek váltak meghatározvák), ezzel szemben a *duumvirek* általi vezetés eredetileg a latin *municipium*ok sajátja volt. *Duumviri*-vezetést a rómaiaknál olyan *municipium*ok kaptak, amelyeket az *ager Romanus*on szerveztek római polgárok kisebb településeiből: *forumokból*, *conciliabulumokból*, *praefecturákból*, elsorvadt városokból, melyeket előzetesen római telepésekkel erősítettek meg *deductio* nélküli újraalapítással. Caesar egységesítő szándékát is hordozó törvénye már bizonyos fókig a *duumvirek* általi vezetését preferálta, és az azt követő időben vissza is szorult a *quattuorvirek*-vezette városok alapítása. Igazából véve Hadrianus támasztotta fel, amit némelyek a császár régi dolgok iránti vonzódásával magyaráznak. A disszertáció szerzője szerint azonban semmiképp sem véletlen, hogy a *quattuorviratus* kérdése a városok élén éppen az ő uralkodása alatt került előtérbe, de ennek semmi köze a császár kuriózumok iránti érdeklődéséhez, sokkal inkább a *municipium*ok eredetéhez. *Quattuorvirek* Italiában ugyanis az intézmény klasszikus időszakában, a szövetséges háborút követően, olyan városok élére kerültek, amelyek római *municipium*má válásukat megelőzően vagy latin városok, vagy szövetségesek, tehát szuverén államok voltak. Ugyanezt az alapelvet követték Gallia Cisalpina latin jogú közösségeivel szemben is, amikor Kr. e. 49-ben Caesartól megkapták a római jogot, és római *municipium*okká alakultak át. Ha mindezeket szem előtt tartjuk, világos, hogy a tartományokban miért Hadrianus Hadrianus alatt került előtérbe a *quattuorvirek* általi vezetés problémája. Caesar és Augustus alatt még elsősorban kolonizáció folyt. A Flavius császárok, Caesar kezdeményezését folytatva a latin jog adományozásával éltek bőkezűen, és az ő polgárjogpolitikájuk érett be a Kr. u. 2. század első évtizedeire, másképpen fogalmazva: a flaviusi alapokkal megerősített helyi közösségek “önerős fejlődés” eredményeként hozzávetőlegesen ekkorra romanizálódtak, és váltak alkalmassá arra, hogy római jogú *municipium*ként elismertessenek. Ehhez természetesen Hadrianus újszerű szemlélete is kellett, amely szakított a hagyományos Róma- és Italia-központú felfogással, és a császár legfőbb kötelességének a birodalomlakókról való gondoskodást tekintette.

Pannoniában 15 városból van adatunk a város élén álló választott tisztségviselőkről. 12 város élén *duumvirek* álltak (Emona, Poetovio, Savaria, Scarbantia, Vindobona, Brigetio,

Aquincum, municipium Latobicorum, Siscia, Sirmium, Bassianae, Mursa), három élén pedig *quattuorvirek* (Carnuntum, Mogetiana, Aquae Balisae = municipium Iasorum), de ezen kívül Emonában és Poetovióban is felbukkan egy-egy *quattuorvir*, mindkettő a colonia születését követő időszakból. A *quattuorvirek* és *duumvirek* megoszlása az egyes városok között a következő: Az összes colonia élén *duumvirek* álltak, kezdetben azonban kettőnek, Emonának és Poetoviónak egy ideig *quattuorviri* vezetése volt, és csak később kapott *duumvir*-alkotmányt. *Duumvirek* álltak ezen kívül *Scarbantia*, a *municipium Latobicoum* = *Neviodunum*, *Vindobona*, *Brigetio* és *Aquincum* municipiumai élén is.

A coloniákra vonatkozó adatokat szembesítve az Itáliából és Gallia Cisalpinából ismert elvekkkel és gyakorlattal, az értekezés szerzője megállapítja, hogy a pannoniai coloniák – eltekintve a Severus-korban colonia rangot kapott Cibalae-tól és a 3. század végén rangemelésben részesült Brigetiótól, melyekről nincsenek adataink – név szerint: *Emona*, *Savaria*, *Siscia*, *Sirmium* (e két utóbbi mind a flaviusi, mind a septimiusi korszakában), *Poetovio*, *Mursa*, majd a Severus-kori rangadományozást követően *Carnuntum*, *Aquincum*, és *Bassianae* is *coloniae civium Romanorum* voltak. Emona és Poetovio azonban, ezt az állapotot megelőzően *colonia iuris Latini* volt. A disszertáció szerzője úgy véli, hogy Poetovióban a legióstábor felszámolásakor a *canabae* latin colonia rangot, a későbbi, még azonos generáción belül beövetkező státuszváltás pedig veterántelepítéssel állt összefüggésben, ezt egy *vet(eranus) leg(ionis) II adi(utricis) deductus* formulát tartalmazó felirat is megerősíti. Emona alapításánál – hasonlóképp, mint Poetoviónál – ugyancsak szóba jöhet egy legióstábor felszámolás, bár egyelőre még a tábor maradványait nem találták meg, és ezért a felszámolt tábornak a városalapításban játszott szerepéről és a deductióról vitatkozik a tudomány. Savaria esetében a lakossága itáliai eredete szól a római jog mellett, Siscia, Sirmium, és Mursa esetében veterán deductióval kell számolnunk.

A *quattuorvirek*-vezette municipiumok – *Carnuntum*, *Mogetiana*, és *Municipium Iasorum* – római jogú municipiumok voltak. A *duumvirek*-vezette municipiumokat már nehezebb megítélni. Valószínű, hogy a katonai táborok mellett keletkezett településeken a *cives Romani consistentes* közösségei a tábor felszámolásakor római municipiumi rangot kaptak.

2.4. A szerző rendszerező áttekintést ad a pannoniai városok intézményeiről, és egybeveti a az itteni forrásokból levonható következtetéseket a nemzetközi kutatás eredményeivel.

2.5. A fejezet a pannoniai városi elitet jellemzi. Vizsgálja etnikai és szociális összetételét, családi kapcsolatait, mobilitását. Megállapítja, hogy a vezető rétegen belül már kezdetben, a város alapításakor is meglévő szociális különbségek két-három generáció alatt igen

látványossá váltak. A 2. század első felében - derekán a nyugat-pannoniai városokban: Sisciában, Poetovióban, Savariába, s rövidesen majd Carnuntumban, Mursellában (Pannonia superior), Mursában, a 2. sz. végén-3. században pedig már Cibalaeban, Aquincumban is megjelennek a feliratokon a lovagok. Mellettük a rómvárosi öt bírói decuriába beválasztottak, az *allecti in V decurias*, és az egy-egy személy által egyszerre két- vagy több városban abszolválta *cursus honorumok*, továbbá az egyes városok javára tett bőkezű magánadományok is jelzik pannoniai városi elit erősödését. Néhányan a birodalmi arisztokráciába emelkedtek: egy neviodonumi decurio procurator lett, egy sirmiuminak az apja volt procurator, M. Valerius Maximianus poetovioi lovag pedig a tartományból elsőként került a senatori rendbe. A látványos növekedés jelentős földbirtokkoncentrációt feltételez. A Borostyánút és egyes Száva-menti városokban (Emona, Siscia, Savaria, Scarbantia), ahol egyes decuriók és Augustalisok szoros kapcsolatát az aquileiai vállalkozó familiákkal a névazonosság is jelzi (vö. *Barbii, Caesernii, Canii*), a kereskedelem révén felhalmozott tőke vándorolt a földbirtokba. A két utóbbi kérdéssel a kutatás többször is foglalkozott. Míg a Kr. u. 1. század első felében és derekán az Aquileiaiak és természetesen a helybeliek számára is még a Borostyánút menti táborok, ellátása jelentette a nagy üzletet, az 1. sz. végétől kezdve a Duna vonalához felsorakozó katonaság kínálta ugyanezeket a lehetőségeket. A veteránok egy része kihasználta a katonai szolgálata során szerzett helyismeretét és canabae-beli kapcsolatait. A limes mentén – úgy tűnik – egyes városokban, pl. Aquincumban nem is alakult ki nagybirtok. Az itteni decuriók gazdagságának forrását fokozottabban az üzlet jelentette. Egyes familiák, pl. a *Titii, Antonii* a vámbérletekben is részesedést szereztek. A 3. századra némely pannonia városok vezető familiáinak kapcsolatai már átnyúltak a provincia határokra, és Moesia, Dacia hasonló helyzetben lévő családjaival egyetemben a dunai tartományokban egy regionális arisztokrácia kezdett formálódni.

2.6. A pannoniai kolonizáció és municipalizáció többfázisú folyamat volt. A közlekedés két fő útvonala, a Borostyánút és a Száva menti városok alapításával kezdődött (*Emona, Savaria, Scarbantia, Neviodonum, Andautonia, Marsonia? Sirmium*) a Iulius Claudius dinasztia és a Flaviusok alatt, majd – a tartomány belsejében fekvő táborok felszámolása, és a csapatoknak a Dunához való áthelyezés következtében – a felhagyott táborhelyek településeinek, és a limes menti táborok szomszédságában keletkezett új falvaknak a várossá szervezésével folytatódott (*Poetovio, Salla, Mursa, Aquincum*) Traianus és Hadrianus alatt. A szerző szerint ugyanakkor ez a folyamat nem csupán municipiumok és coloniák alapítását jelentette, hanem – több jel is arra mutat – a latin jognak a bennszülött lakosságra való kiterjesztése is része volt. Ez Nyugat- és Észak-Pannonia széles sávjában valószínűsíthető: a Száva és a Dráva

völgyében legalábbis *Sisciáig* és a *civitas Iasorumig*, a Borostyánút mentén *Poetovio*, a *Boii* továbbá ezek keleti szomszédja, az *Azali* esetében is. Pannonia délkeleti, keleti sávjából egyelőre nincsenek kellő egyértelműséggel értékelhető adataink. A városfejlődés második szakaszában nyerték el a római municipiumok rangját a megelőző fázisban latin jogot nyert nagy civitasok, a *Boii – Carnuntum* központtal, a *Iasi – Aquae Basissae*-vel, és az *Azali* minden bizonnyal *Mogetianával*. A Hadrianus utáni kései municipium alapítások (*Cibalae*, esetleg *Bassianae*, ha nem Hadrianus alatt kapott városi rangot) vagy Pannonia inferior elmaradottabb urbanizációjával magyarázhatók, vagy esetleg azzal, hogy itt már egy második municipium kialakítására került sor a *civitas Breucorum* nagy kiterjedésű territoriumából (a *Boii* esetében is ez történt). Ezek a városalapítások egyébként jellegüket illetően még az első két fázishoz kapcsolódnak. A harmadik szakaszt a *canabae*-szervezetek municipiumokká való átalakítása jelentette (*Vindobona, Brigetio*). Az utolsó fázist a Constitutio Antoniniana (Kr. u. 212) által beállított új helyzet rendezése jelentette. A római polgárjog kiterjesztése a birodalomlakók szabad rétegére a bennszülött és a latin *civitasok* római civitasokká válását eredményezte. Ennek következtében esetenként sor kerülhetett egyes civitasok és a területükből egykoron kihaló municipiumok egyesítésére és colonia rangra emelésére (*Cibalae, Bassianae*). Ez azonban nem volt törvényszerű: a *civitas Eraviscorum* pl. önállóközösség maradt Kr. u. 212 után is.

A latin jog Pannoniában való meglétének kérdése mindössze két alkalommal és csak ötletszerűen merült fel a kutatásban (Mócsy A. Bevölkerungjában Neviodunum és Andautonia esetében, Nagy Tibornál Aquincum kapcsán). A nyugati és pannoniai személynévadásban megmutatkozó jelentős eltérések miatt azonban mind a hazai, mind a külföldi, pl. a román kutatásban is az elfogadott nézet az, hogy a dunai tartományok fejlődése más volt, mint a nyugatiaké, itt nem volt latin jog. Ezzel szemben az értekezés szerzője úgy véli, hogy a latin jog a városok quattuorvirek által történő vezetésében – a két Borostyánút menti coloniánál, *Emonánál* és *Poetoviónál* közvetlenül, a *carnuntumi, Aquae balisae*-i és *mogetianai* municipiumnál közvetett módon, a fejlődés megelőző stádiumára vonatkozóan – megragadható. Emellett azt egyes decuriók személynévadása, és egyes közösségek (*Latobici, Varciani*) kései önálló csapatállítása is megerősíteni látszik. A bennszülöttek attribúciójára is vannak közvetlen vagy közvetett adataink. Az előbbire az *emonai aedilis iure dicundo*, az utóbbira egy sor önálló *civitas peregrina* eltűnése a forrásokból (pl. Ptolemaios művéből is) a területükön foganatosított városalapításokat követően (*Latobici, Varciani, Serretes, Serrapilli, Segestanoi, Sirmienses*). A bennszülött közösségnek a városhoz való csatolása viszont olyan helyzetet eredményezett, amit a rómaiak a latin jog alkalmazásával oldottak meg. Emona

Tiberius alatt lett latin colonia. A latin jognak a bennszülött lakosságra való kiterjesztése viszont nagy valószínűséggel a Flaviusok municipalizációs politikájának része volt. Scarbantia és Marsonia Flavius-korinál korábbra datálható, civitas-szervezetten való kívülállása esetleg felvetheti még azt is, hogy az emonai colonia mellett a latin jognak esetleg más elszórt szigetei is lehettek a tartományban a Flaviusok korát megelőzően, ez azonban még bizonyítást igényel. A latin jog pannoniai meglétében egyébként nincs semmi rendkívüli, hiszen Itáliát a Flaviusok korában már legalább háromnegyed karéjban olyan tartományok vették körül, amelyek lakossága latin jogú volt. 73/74 folyamán Vespasianustól már egész Hispania latin jogot kapott. Épp ezek a példák, főleg pedig az alpesi tartományok esetei mutatják, hogy a latin jog kiterjesztésének nem feltétlenül a bennszülött társadalmak fejlettsége és előrehaladott romanizáltsága volt a mozgatója, hanem a politika: egyes közösségek már a hódítás időszakában latin jogot kaptak. A 68/69-es polgárháború a kései Augustus-kor és Tiberius uralkodásának első időszaka után újra megnövelte a pannon-dunai térség jelentőségét és aztán a Pannonia határain kezdődő háborúk azt az elkövetkezőkben újra és újra nyomatékostították.. Ez azt is jelenti, hogy Pannonia kolonizációja és municipalizációja – már ami az itt alkalmazott technikákat és jogeljárásokat illeti – cseppet sem különbözött a nyugati tartományokban alkalmazott gyakorlattól, legfeljebb – a régió stratégiai jelentősége folytán, és az itt koncentrálódó veterán-eredetű lakosság következtében – gyorsabb volt annál és sűrűbb városhálózatot eredményezett.

A szerzőnek az értekezés tárgyában korábban publikált művei és előadásai:

- Doppelter Dekurionat in den Donauprovinzen des Römischen Reiches. In: *Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae, Ser. Historica L. Történeti Tanulmányok VI – Hungarian Polis Studies 2.* A KLTE Történelmi Intézetének és Ókortörténeti Tanszékének kiadványa. Debrecen 1997, 169-211.
- Havas L. – Vilmos L. – Szabó E.: Római történelem. In: *Bevezetés az ókortudományba III.* Szerk. Havas L. – Tegyei I. Debrecen, 1999. 120-218.
- *Attributio in Aquincum.* In: Németh György – Forisek P. (eds.): *Epigraphica I. Studies on Epigraphy.* (HPS 6.) Debrecen, 2000.131-149.
- *Római történeti kézikönyv.* Szerk. Németh György. Budapest, Korona Kiadó 2001. 644 p., ebből 21 ív saját, mindenekelőtt a császárkor összes császári hatalommal, igazgatással, társadalommal, várossal, felirattal stb. foglalkozó címszava.

Előadások:

- Adalékok a pannoniai municipális arisztokrácia történetéhez: Savaria és Aquincum decurióinak cursus honoruma a feliratok tükrében. Elhangzott: *I. Epigraphicai Kerekasztal. Debrecen 1999. nov. 18-19.*
- Veteránok a pannoniai városok vezetésében. Elhangzott: *II. Epigraphicai Kerekasztal. Debrecen 2000. nov. 12-13.*
- Städteentwicklung in Pannonien. Elhangzott a *Kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem történelmi kara és az Institutul de Arheologie si Istoria Artei által 2000. máj. 13-án rendezett konferencián, német nyelven.*
- A pannoniai municipális arisztokrácia kapcsolatrendszere. Elhangzott: *IV. Magyar Ókortudományi Konferencia, Pécs, 2000. május 19-21.*
- A pannoniai decuriók vallásossága. Elhangzott: *IV. Epigraphicai Kerekasztal. Debrecen, 2002. dec. 5-6.*